

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 113 1992

Svenska Litteratursällskapet

Detta verk har digitaliserats. Bilderna av den tryckta texten har tolkats maskinellt (OCR-tolkats) för att skapa en sökbar text som ligger osynlig bakom bilden. Den maskinellt tolkade texten kan innehålla fel.

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Ulla-Britta Lagerroth, Margareta Wirmark

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark, Ulf Boëthius

Umeå: Sverker R. Ek

Uppsala: Thure Stenström, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,
Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. AO, 752 37 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Bidrag till *Samlaren* bör vara maskinskrivna med dubbla radavstånd och eventuella noter skall vara samlade i slutet av uppsatsen. Titlar och citat bör vara väl kontrollerade. Observera att korrekturändringar inte kan göras mot manuskript.

ISBN 91-87666-05-07

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Fälths Tryckeri, Värnamo, 1993

sagts att bara den bibliska psalmisten har tonsatts oftare.

Helmut Koopmans 1000-sidiga *Thomas Mann-Handbuch*, en ovärderlig summering av forskningens rön om diktaren, har som sin sjätte och sista avdelning en av Koopman själv utarbetad *Forschungsgeschichte*. Som svensk läsare fäster man sig vid Koopmans höga uppskattning av Gunilla Bergstens dissertation från 1963 med dess undersökning av Doktor Faustus' källor och struktur: »Zum ersten Mal wurde hier überzeugend gezeigt, in welchem Ausmass die Kenntniss der Quellen für das Verständnis der Romantektonik wichtig ist.» Som frukbart för den fortsatta forskningen betecknas likaså Käthe Hamburgers arbete *Thomas Manns Roman Joseph und seine Brüder*; hon har klarlagt Schopenhauerbakgrunden i verket, »zugleich sind von hier aus wichtige Impulse auf die Realismus-Diskussion ausgegangen». Engelsmannen Terence J. Reed – denne behandlar i handboken *Thomas Mann und die literarische Tradition* – gjorde en betydande insats med sin bok *Thomas Mann. The Uses of Tradition* (1974). »Reeds Buch hat bis heute Anspruch und Geltung einer monumentalen Studie zu Thomas Mann nicht verloren.» Koopman visar på områden där han menar att Mann-forskningen hittills legat litet lågt; det gäller »seine politische Stellungnahmen, seine Entgegnungen auf Forderungen des Tages». Arnold Buschs *Faust und Faschismus*, en studie från 1984 i Doktor Faustus och i Döblins November 1918 kommer inte utöver verkmananta tolkningar. »Dem Roman ist zu wünschen», förklarar Koopman beträffande Doktor Faustus, »dass er künstig in die Hände von Interpreten fällt, die einer historischen Analyse den Vorzug vor blosser Spekulation geben».

Entydigare har Manns verk inte blivit i forskningens ljus; »vor allem die späteren Romane erscheinen stärker denn je in einer rätselhaften Vieldeutigkeit». I en översikt över hur amerikansk litteraturkritik förhållit sig till Manns romaner påpekas att USA efter Sverige redan före 1933 var det land där Mann blev mest översatt. Märkligt negativ skulle kritiken i USA förhålla sig till Doktor Faustus. En recensent suckade och förklarade detta vara »the most German book he ever wrote». Om Thomas Mann och de skandinaviska litteraturerna skriver USA-professorn Leonie Marx insiktsfullt.

Augsburgsprofessorn Koopmann som själv tagit sig an tre av Manns romaner, däribland just Doktor Faustus, presenterar handboken som »ein Gemeinschaftswerk, an dem Thomas Mann-Forscher vieler Länder und mehrerer Generationen mitgewirkt haben». Manns på senare tid publicerade dagböcker, vars yttre öden ter sig nog så dramatiska, studerar Inge och Walter Jens. Att denne »Gross-schriftsteller» livet igenom upplevde sig just som sådan vittnar ännu den depressive åldringens sista dagboksnotiser.

Ulf Wittrock

Dag Nordmark: *Det förenande samtalet. Om norrländsk lokalpress och den borgerliga offentlighetens etablering under 1800-talets första hälft*. Carlssons 1989.

Dag Nordmarks undersökning har tillkommit inom forskningsprojektet *Norrlands bildningshistoria* som före bokens utgivning hade avsatt ett par större publiceringar, bl.a. Ronny Ambjörnssons *Den skötsamme arbetaren* (1988).

Studien genomförs i tre steg. Det första steget är en snabbteckning av undersökningsområdets sociala och ekonomiska profil i ett historiskt perspektiv. Därefter studerar förf. ett antal norrlandstidningars program och praxis med tonvikt på idé- och debattfunktionen. Slutligen vänder han intresset mot deras fiktionsmaterial och roll som litteraturförmedlare.

Det förenande samtalet är en både lärorik och rolig bok. Den framträder med alla tänkbara vetenskapliga anspråk, samtidigt som den uppenbart riktar sig till läsare långt utanför den akademiska sfären. Nordmark klarar balansgången bra mellan att vara vetenskaplig och att vara populär. Hans ironiska distans till aktörer och projekt är säkert den enda rimliga attityden i ett fall som detta. Materialet inbjuder till puts-lustighet och det händer väl att Nordmark faller för frestelsen. Illustrationsurvalet förtjänar genomgående högt betyg.

Undersökningens dubbla målsättning framgår av underrubriken: *norrländsk kulturhistoria under den förindustriella epoken* och *den nya borgerliga offentlighetens framväxt*. De båda aspekterna hänger nära samman och får en fyllig och intressant belysning. Nordmark gör en pionjärsats som utforskare av tidig norrländsk press och lyckas därigenom även kasta ljus över den svenska borgerlighetens etablering som kulturell och politisk maktfaktor. Beskrivningen av den materiella basen för det kulturliv som är undersökningens huvudämne vilar dock på tämligen sprött underlag. Förf. lutar sig här mot en ibland ålderstigen sekundärlitteratur som inte tillåter mer än svepande och ganska oprecisa karakteristiker av befolkningssammansättning och social struktur.

Vi rör oss alltså i ett skede då industrialisering, väckelse och socialism var okända begrepp i de norrländska bygderna – en sorts förberedelseperiod för den norrländska »storhetstid» som behandlas av andra forskare inom projektet. Kanske kan man också säga att det rör sig om en period då den norrländska utvecklingen ännu inte blivit riktigt spännande. Ibland känns det så för läsaren, även om han gärna medger forskningsuppgiftens berättigande. Den starka koncentrationen på pressen medför dock att viktiga kulturinstitutioner som bokhandel, teaterverksamhet och föreningsväsen får en ytterst summarisk behandling. Även om också denna forskningsinriktning givetvis kan försvaras, tål det väl sägas att man på så sätt troligen avhänder sig en hel del intressant material. Och läsaren kan därmed frestas glömma att pressen bara är en del – om också mycket betydelsefull – av ett kulturliv som den både påverkar och påverkas av.

Som presshistorisk forskningsinsats karakteriseras

Det förenande samtalet av betydande perspektivrikedom. Fokus ligger på Gävle och A.P. Landins *Norrlandsposten* som specialstuderas med hänsyn till nyhetsrapportering, debatt- och fiktionsmaterial. Men tidningsgrundandet var livligt i 1840-talets Norrland och undersökningens blickfält omfattar ytterligare ett antal avisor upp till Östersund och Piteå. Genom att utnyttja dessa tidningar som jämförelsematerial får Nordmark både djup och bredd på sin framställning: från *Norrlandsposten* lyfter han allt som oftast blicken mot övriga pressalster i provinsen.

Enligt Nordmark har norrlandstidningarna ambitionen att samtidigt verka på tre olika nivåer: lokalt, provinsialt och nationellt. Bokens titel syftar på deras strävan att förbinda den lokala nivån med den norrländska och infoga denna i ett större nationellt sammanhang. Demonstrationen av denna viljeinriktning hör till det mest intressanta och givande i Nordmarks undersökning. Påpekas bör dock att det framför allt är tidningarnas »självsyn» som analysen gäller, deras programmatiskt uttalade vilja att verka i den antydda riktningen. Hur programmet fungerade, dvs. hur Landin och de övriga redaktörerna sökte realisera det i praktiken har förf. inte så mycket att säga om; här hade vi velat veta mer. De samtida läsarnas eventuella uppfattning av de skisserade intentionerna låter sig knappast studera inom undersökningens ramar.

Norrlandsposten var liberal och förde fram liberala hjärtefrågor som näringsfrihet och representationsreform, tidningen kritiserade byråkrati och ståndshögfärd, den ivrade för industrialisering och folkbildning. Nordmark betonar energiskt att detta ideologiska mönster formar även tidningens fiktionsmaterial. Dikter, kortprosa och fortsättningsberättelser genomsyras ofta av en allmänliberal och framstegsvänlig anda. En läsare som inte trängt in i materialet kan knappast avgöra hur välvägd Nordmarks bedömning är. Å ena sidan kan det ej förvåna om det finns en samsyn mellan politisk linje och litteraturval, å andra sidan torde det vara lätt att överbetona denna samsyn. Åtskilligt måste ha varit »ren» förströelseläsning som valts utan sidoblickar på tidningens ideologiska hållning. Och vem vågar avgöra vilken roll den politiskt-sociala tendensen spelar för publiceringen om denna tendens kläs i en utstuderad underhållningsform?

Nordmark hävdar vidare att särskilt lyrikmaterialet ger en hel provkarta på romantiska och efterromantiska klichéer. Behagfulla stämningslandskap, täcka vardagsidyller, nationella och andra idealistiska deklamationer avlöser varandra i en strid ström. Det är alltså fråga om osjälvständig efterklangsdiktning i parti och minut. Denna diktning var på modet i 1840-talets Sverige och det förvånar inte att den dyker upp även i norrlandstidningarna. Överhuvudtaget rymmer inte studien många överraskningsmoment. Tvärtom ligger det ibland något förutsägbart över framställningen: Nordmarks aktörer gör i stort sett de deklamationer och fyller sina organ med i stort sett det material man kan vänta av dem. Kanske borde han än mer energiskt än som sker ha drivit läsarsynpunkten, dvs. frågat efter materialets funktion för tidningskonsumenterna.

Detta hindrar nu inte att författaren har presenterat en synnerligen läsvärd studie av ett stycke norrländsk bildningshistoria. Men inte bara norrländsk. Både som presshistorisk och offentlighetssociologisk undersökning har *Det förenande samtalet* intresse i ett vidare sammanhang.

Lars Wendelius

Christer Öhman: *Den historiska romanen och sanningen. Historiesyn, värdestruktur och empiri i Georg Starbäcks historiska författarskap.* (Studia Historica Upsaliensia 165.) Uppsala 1991.

Georg Starbäck var i slutet av 1800-talet en av Sveriges mest lästa författare. Hans popularitet är numera ett minne blott, och av forskningen har han enbart uppmärksamats på grund av den betydelse han fick för Strindberg. Starbäcks populärvetenskapligt utformade *Berättelser ur svenska historien* försåg Strindberg med basfakta för kungadramer och novelistik, men samtiden uppskattade också i hög grad hans omfångsrika romaner med motiv ur den svenska historien. Christer Öhmans bok *Den historiska romanen och sanningen* är ett pionjärarbete, som ägnas två av Starbäcks skönlitterära verk: *Engelbrekt Engelbrektsson* (1868–69) och *Nils Bosson Sture* (1870–71). Tillsammans utgör dessa romaner en krönika över Sveriges politiska historia under åren 1433–70.

Öhman är historiker till professionen, inte litteraturvetare. I sin doktorsavhandling skrev han om Nyköping och hertigdömet 1568–1622, och numera är han verksam vid ILU, Institutionen för lärarutbildning vid Uppsala universitet. Naturligt nog intresserar sig Öhman främst för de analyserade romanernas historiesyn och värderingar, medan ett arbete som han ofta åberopar, Hans Granlids *Då som nu* (1964), studerar genren utifrån ett litteraturvetenskapligt perspektiv. Öhman deklarerar också i upptakten till det romananalytiska avsnittet att berättartekniska problemställningar inte varit primära för hans arbete: »Någon genomgående undersökning av hur intrigen i Starbäcks romaner är konstruerad kommer inte att genomföras» (s. 84).

Undersökningens uttalade huvudproblem är istället »frågan om de betingelser som gäller för den historiska romanen och andra genrer där den historiska kunskapen organiseras och förmedlas» (s. 69). Starbäcks mångsidighet gör honom då till ett tacksamt studieobjekt, eftersom han skrev om samma historiska skeenden i läroböcker för skolan, i populärvetenskapliga berättelser och i romaner. Författarskapet erbjuder rena laboratoriesituationer, om man likt Öhman vill undersöka de olika genrernas skilda krav. Är Starbäcks Engelbrekt (eller Nils Sture, Karl Knutsson) alltid densamme? Eller finns signifikanta skillnader när Starbäck för skiftande publik och medier ger sin version av den svenska senmedeltiden?

I en kort inledning behandlas skönlitteraturens och vetenskapens skiljaktiga sätt att beskriva det förgång-